

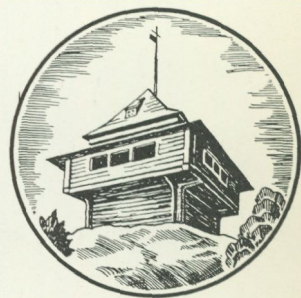
Fataburen 1976

Fataburen

Nordiska museets och Skansens
årsbok 1976

Fataburen

1976

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Magne Velure i samarbete med Bengt af Klintberg
och Reimund Kvideland

Pärmens färgbild: Möksuggor utanför ett fönster, akvarell
av Verner Molin. Tapeten är från Nordiska museets samlingar.

Tryckt hos Berlingska Boktryckeriet, Lund 1976
ISBN 91 7108 122 4

Lärt och folkligt i traditionen om väderleksmärken

John Granlund

"Gud är i vinden", sade en meddelare till mig år 1933, när jag gjorde etnologiska undersökningar i Tornedalen. "Men Den onde är i stormen och åskan", sa hans snälla hustru. Hade hon tillagt "hagel", hade det varit som ett eko från medeltiden, som använde besvärjelser och formler mot oväder. Ett "oherrans" väder måste besvärjas(1). Jag har ett ännu tidigare minne i förbindelse med vind. Vi satt några stycken på Bråsts konditori i Göteborg år 1927, om jag minns rätt. Det var en kaffearast på Institutet för folkminnesforskning. Ute blåste sedan lång tid en hård nordan eller nordvästvind, och en man som jobbade på stadsbiblioteket sade ungefär så här: "Jag begriper inte att denne kalle vind aldrig tar slut". Jag fick ett intryck av att han föreställde sig en ofantlig vind-säck i norr eller vindgrotta, som inte borde vara ousinlig.

Ja, vad skulle man tro, innan man så småningom med hjälp av tidningar, radio och sedan TV blev bekant med lågtryck, högtryck, vindstyrka och andra viktiga begrepp, tillhörande den vetenskapliga meteorologi, som vi alla numera är beroende av. Tron må vara en sak, som jag i detta sammanhang inte kommer att beröra. Så mycket är säkert att jag alltså, när jag sommartid planerar en utflykt till en skärgårdsö i norra Bohuslän mera litar på mina erfarna grannars förutsägelser om hur dagens väder blir än prognoserna i TV, som har så vid radie. Naturligtvis går det galet ibland med lokala förutsägelser, och åskan är över en. Men varför inte chans? Och folks förmåga att se och värdera tecken och märken är, enligt min mening, alltså enorm. I det följande skall jag inte ge några

riktlinjer för den som är road av att samla och följa folkliga tecken och märken för att spå om den kommande dagens eller närmaste tidens väderlek. Våra innehållsrika folklivsarkiv ger kunskap härom liksom åtskilliga böcker, som jag kommer att åberopa. Jag vill snarare försöka att ge några glimtar av den mångfasetterade tradition ur vilken väderleksmärkena och en del dithörande prognoser av annan art vuxit fram.

Allt tal om "lärt och folkligt" i traditionen om väderleksmärkena faller självfallet helt utanför den moderna meteorologien. Meteorologi i modern bemärkelse är en vetenskap som har sitt upphov på 1600-talet(2). Dess grunduppfattning och apparatur skiljer sig helt från äldre tiders. Den lärdom jag talar om är äldre och i den mån den nått ut till gemene man, har den också haft längre tid på sig. En del återfinns i den klassiska forntidens och medeltidens läror, dokumenterade i välkända skrifter, lästa, vidarebefordrade och tolkade av otaliga generationer. Åtskilligt av denna gamla lärdom tillhör en vetenskap som kallas och har kallats astrometeorologi, vilken jag återkommer till på tal om almanackan, men vid sidan av den finns också andra prognostiska, mera visionära spekulationer i anslutning till kalendern.

Nyår och jul i långtidsprognos

Att upptäcka och tolka tecken på omslag i vädret tillhör en konst, som romarna kallade divination. Förutsägelserna kallades prognoser och avser antingen nära förestående eller kommande tid.

Jag börjar med långtidsprognoser under

ett år. Det finns två typer som jag nedan grupperar under rubrikerna A 1–3 och B 1–3. Den första typen (A) har som utgångspunkt tecken och märken på årets nyårsdag. Den andra typen (B) utgår från juldagen, uppfattad som årets begynnelse. Dessa två typer av prognoser har en enhetlig tradition och var för sig en fixerad form. Deras funktion är att vara en profetia för den kunnige och ansvarsmedvetne, en minneslista att rätta sina mått och steg efter(3). De sju dagarna under nyårsveckan, låt oss tänka oss den från söndag till och med lördag, återspeglar i denna vision oföränderligt vad som skall hända under kommande 28 år, vart för sig, med hänsyn tagen till skottåren. Under perioden har de sju veckodagarna haft nyårsdag fyra gånger var. Håller man reda på vilken veckodag den första januari infaller, vet man också, hur året ifråga har utfallit, utfaller och skall utfalla med samma precision som måndag följer på söndag, söndagsbokstaven B föregår söndagsbokstaven A. Det är en ekonomisk och politisk period i begränsat perspektiv. De två typerna är följande:

- A 1 *Nyårsveckans sju dagar (1/1–7/1)*
- A 2 *Övergångsform i språket: åttonde dag jul = nyårsdagen*
- A 3 *Juleskrå: sju dagar med utgångspunkt från juldagen*
- B 1 *Jultolften (25/12–6/1): soldagar med årsprognos utan månadsprecisering*
- B 2 *Jultolften: stormnätter med årsprognos utan månadsprecisering*
- B 3 *Jultolftens väder dag för dag och prognos för respektive månad under följande år*

Typ A 1 är gammal i Västeuropa och har tidigt fått fast form. Den föreligger i två versioner, en på latin och en på grekiska. Den äldsta kända latinska avfattningen möter i en text med titeln *Pro/g/nostica temporum*, tillskriven kyrkofadern Beda Venerabilis (673–735)(4). Den andra versionen, på grekiska, återfinns bland profeten Esras apokryfiska skrifter(5). Esra är den man, vars bok om Israels barns babyloniska

fångenskap vi känner från Bibeln(6). Den mångkunnige filologen Max Förster menar, att det äldsta kända dokumentet innehållande typ A är det som tillskrivs Esra. En variant är översatt av mig och återgiven nedan. Esras text bearbetades bl.a. på latin. En bearbetning är känd under titeln *"Revelatio Esdrae de qualitibus anni"*(7), en annan under rubriken *"Supputacio Esdrae"*.

I Vatikanbiblioteket i Rom, i den samling handskrifter o.a. som överlämnades av Drottning Kristina, återfinns ett av de äldsta latinska vittnesbörden, nämligen i ett Sacramentarium ursprungligen från katedralen i Sens. Det är från 900-talet och har sannolikt sedan ärkebiskop Stefans tid tillhört Uppsala domkyrka(8). Men härtill hoppas jag få återkomma vid ett annat tillfälle.

Jag nämner här några exempel på den medeltida texten, översatt till engelska. På fornengelska finnas tre manuskript, ett daterat omkring 1100, ett annat omkring 1120 och ett tredje från år 1020. På medelengelska finns flera manuskript, fem på prosa och tre på vers från 1300- och 1400-talen(9). De återfinns också på många andra av medeltidens folkskråk.

Författarnamnet varierar. I en av de svenska versionerna (se nedan) tillskrivs författarskapet "Ysaia", i den andra versionen "profeten iosie och en pauue i rom som heth Esdröm"; Esdröm är en förvanskning av Esra. Esra möter man både i Frankrike(10) och England(11). Även typen A 3 (juleskrå) återfinns i ett franskt manuskript från Rouen under profeten Esras namn(12). I en medelengelsk text från 1400-talet möter "den gamle profeten Ezechiël", enligt Förster (1912, s. 293) sannolikt förväxlad med Esra. Likaså i Frankrike. Bland pseudoförfattare finner man också en "sanctus Dyonisius, studens Athenis in astronomia antequam baptizatur" (Bulletin 1883, s. 86). Till denna text ansluter sig nära en text i ett manuskript i Montpellier från 900-talet, publicerad i *"Revue des langues romanes"* III, s. 134 f. Det är alltså många svar på frågan: "Vem

har sagt det?" Gemensamt för dem alla är svaret: "En profet". Att Esras namn knutits till de sju dagarnas väderspådom och en variant på grekiska beror sannolikt på hans rykte som visionär. En del av honom tillskrivna manuskript på bysantinsk grekiska tillhör den visionslitteratur, som leder fram till Dantes *Divina comedia* såsom apokryferna "Visio beati Esdrae" och "Liber quartus Esdrae" (13).

För textens tillkomst har vi intet annat att hålla oss till än vad ovan återopade manuskript ger vid handen. Varje försök till datering måste utgå från formkriteriet, och därmed när vi enligt min mening tidigast till den karolingiska renässansen. Det är rimligt, eftersom vi under denna epok finner ett nyvaknat intresse för kalenderfrågor, månadsbilder och deras förbindelse med månadsverser.

Texten, tillskriven Beda Venerabilis (Migne *Patrologia latina* XC, col. 951–52), lyder i min översättning:

Om den 1:ste januari infaller på en söndag, blir det en god vinter, blåsig vår, torr sommar, god vinskörd, boskapen tillväxer, det blir överflöd på honung, gamla kvinnor dö, överflöd och fred skall råda.

Om den infaller på en måndag, blir vintern omväxlande, våren god, sommaren torr, blåsig väder, dålig vinskörd, ohälsa bland människorna, bina dö ofta, och gud ger människorna olycksbådande tecken.

Om på en tisdag, blir vintern rik på skuggor (=umbrosa), våren stormig, blåsig och regnig, sommaren torr, vinskörden blir besvärlig, och *visa erit*; kvinnor skola dö, skepp sväva i fara, och kungar gå under.

Om på en onsdag, skall vintern vara hård och sträv, våren ond och blåsig, sommaren god, vinskörden god och arbetsam, skörden god, ungdomen dör, och de som segla, skola ha det besvärligt.

Om på en torsdag, kommer en god vinter och blåsig vår, torr sommar, god vinskörd; det skall bli överflöd, och furstar eller kungar skola gå under.

Om på en fredag, blir det en föränderlig vinter, dock en god vår, en torr och god sommar, smärta i ögonen, god vinskörd; det skall vara goda förråd och får skola dö.

Om på en lördag, en vinter med virvelstormar,

en blåsig vår; mödosam fruktskörd, fåren skola dö, gamla gubbar dö, och hus brinna ned.

Texten, som går under Esras namn, är hämtad ur Boissonade, "Notices et Extraits des mss de la bibl. du Roi XI:2" och lyder i min översättning, korr. av prof. Jonas Palm, Uppsala.

Hur profeten Esdra utmärker de sju dagarna.

Om den förste januari (*Calende Januariae*) infaller på första dagen i veckan, dvs. Herrens dag (söndag), blir det god vinter, regnig vår, torr sommar, blåsig höst, god skörd, ett överflöd av får, mycket honung, präktig vinskörd; ungdomars död.

Om den förste januari infaller på andra dagen, blir det mild vinter men blåsig och stormig vår och sommar; det blir många häftiga regn och kylig höst; mycken frossa blir det bland människorna och plötsligt påkommande sjukdomar; ej fullvärdiga (?) män kommer att dö; det blir brist på honung, förstörd skörd, dålig vinskörd.

Om den förste januari infaller på den tredje dagen, blir det svår och snöig vinter, regnig vår, fin sommar, torr höst, dålig skörd; en hård tid blir ännu hårdare; män och kvinnor skall gå under.

Om den förste januari infaller på fjärde dagen, blir det vacker vinter, regnig vår, fin sommar, brist på folk och livsmedel, rik vinskörd, mycken sommarfrukt; och mäktiga män skall gå under.

Om den förste januari infaller på femte dagen, blir det dräglig vinter, blåsig vår, fin och lång sommar och tempererad höst; ögonsjukdomar skall råda, småbarn skall gå under.

Om den förste januari infaller på sjätte dagen, dvs. förberedelsedagen (fredagen), blir det otäck vinter, torr och blåsig vår och sommar, regnig och blåsig höst; missväxt; stor vinskörd; ögonsjukdomar skall råda; småbarn skall gå under.

Om den förste januari infaller på sjunde dagen, dvs. sabbatsdag (lördag), blir vintern dräglig, våren och sommaren blåsiga och hösten torr; brist på gröda; överflöd av får; tredjedagssjukdomar skall råda och andra sjukdomar av olika slag skall drabba människor; dugliga män i härskan-de ställning skall gå under; det blir många elds-vådor och dödsfall bland gamla.

Här nedan följer de varianter vi har bevarade från Sveriges medeltid av A 1–A 3 (14):

Arvid Trolles lagbok Holm B4 från mitten av 1400-talet. SFSS 26, s. 472–73.

Nyårsdagen och veckodagarne.

Kommer Nyarsdagh paa sönedagen Tha bliffuer thz en godh vinter, een blasande waar, een Tör sommar, Wiin nogh, korn nogh Farin skulu wäl vexe, Gamalth folch skall döo, Och thz bliffuer godh friidh

Kommer han paa manedaghen Tha bliffuer vinteren halffblandath m3 frosth och Regn En godh waar, en blasande sommar Wiin vexer nogh Menniskior bliffua wäl hylbrygda, Biin skula döo

Kommer han pa tisdagh Tha bliffuer thz en malin vinter en blasande waar och wather, en godh sommar, och qwinfolch skal mykidh döo

Kommer han paa en odhinsdagh Tha wardher thz en hardh vinter en ondh waar, en godh sommar, Wiin vexer nogh och korn noogh Vncth folch skal mökidh döo, och thz vardher litidh honagh

Kommer Nyarsdagh pa en torsdagh Tha wardher thz en fafengh vinter, en godh waar, en godh sommar, Faar och Bij skula döo, korn vexer nogh konunga och första skula döo och thz bliffuer godh fridh

Kommer han paa en fredagh Tha bliffuer thz en godh vinter en blasande waar en godh sommar, konunga och förstha skula forgaa, Thz bliffuer godh fridh, och dyrrh korn

Kommer han paa en lögherdagh Tha bliffuer thz en klöch och weech vinter, en blasande waar m3 sniö blandath fructhin skal lidha nöödh, Och folkidh bliffuer krantch

Thetta äre the Teegn som gudh siälff openbaradhe ysaie prophete

Cod. Holm K. 55 från början av 1600-talet. SFSS 26, s. 484–86.

Jtem merk om nyaars dag om söndag

Jtem kommer nyaars dag paa söndag som vaar herre vnderuiste ten profeten iosie och en paaue i rom som heth esdröm taa varder godh vinter och storth väder om vaaren tör sommer vinith växer och ffaaren öxles och mökit haaning varder til och godh ffredh och mökit korn ok vin och gamalt ffolk dö varder eth barn ffödh her vti thz varder storth och sköt,

maandagen

Jtem kommer nyaars dag paa monday taa varder storth väder om vinteren och mökit vinther godh sommer och godh värlig vyneth skal växe ffolk skal vare sunth och byr skule dö varder eth barn taa ffödh huadh heller om natten eller om dagen thz skal varde sterkt

tisdag

Jtem kommer nyaars dag om tisdag taa varder mörk vinter och möken rengn och godh sommer tör hösth mökit korn kuiner skule dö aff barn herre och fförste skule och taa gierne dö och ffaar skule fförge och vin och vax fförderffues och äple och ffrukth fförgaa varder eth barn taa ffödh thz varder gerikth och sterkt och dör gierne vnder suer[d].

onsdagen

Jtem kommer nyaars dag om onsdagen taa skal varde haardh vinter godh ffrukth skal växe vnge mäniske skule ffasth dö en godh somer varder och en medel maate hösth mögit korn varder och lithet vin och möken sne skal varde, om nogit barn ffödis her vti thz varder en vis mäniske

torsdagen

Jtem kommer nyaars dag om torsdagen taa varder godh vinter och may maaneth full m3 väder en godh sommer ok en godh hösth och godh ffredh herre och fförste skule varde siuke ffrukth skal väl vexe mökit rängn ok mökit suine dödh skal varde, ffödis eth barn her vti thz varder erligth,

ffredag

Jtem kommer nyaars dag om ffredag taa [skal vordhe möghel snee och] vinterfulle veier godh vaar och godh sommer och tör hösth och möken verk i ögen och möketh vin och mök[et] haaning och mökit korn varder vnge barn dö och ffaar fförge vnge quiner döo aff barn och örter varde dyre varder eth barn ffödh taa varder thz gierne ökösth,

löffuerdagen

Jtem kommer nyaars dag om löffuerdag taa varder vinter mörk och mai monit väder ffull och ostadig somaren vaath möken sne varder och ffrukten fförderffues och maange huss brändes och ffolk til ffaanger maange haande siukdomme i och gamalth ffolk dö ffaar och haaning fförderffues och ffrukten och stor brysth varder paa korn och mökit storm varder barn ffödh thz skal mökit liuge och thz skal varde lath i alle ting

Handschrift i Linköpings stiftsbibliotek, sign. M 5 från början av 1500-talet. Läke- och örteböcker, sid. 234 f.

239 Jtem kommer nyaars dagh wppa Swnnedagin Tha warder starker winther bläsande waar oc somaren oc vintheren godh. oc faaren truffwas oc mykin honager och goder fredh, (goth viin, gamalt folk dör)

240 Jtem kommer han pa manedagen tha var-

der goder vinther oc goder sommar och wedroger och folkit bliffuer helbrygda (got viin oc biin dö)

241 Jtem komber han pa tysdagen tha varder mörk winther bläsande war sommaren regnoger qwinnor döo aff barnsiwka, konungha oc första döo mykit, wynit och waxyt fordarffwas.

242 Jtem komber han om odenzdagen tha varder winthren harder (mykin snö) waarin ondh oc wynith onth och honagen liithin vnckt folk döo. köpmen liidha stora nödh,

243 Jtem komber han om torsdagen tha varder winthren hard bläsande waar somaren goder wineth goth och alla handha nogth oc goth (oc herre död.)

244 Jtem komber han om fredagen tha varder winthren stadugher (mykin snö) oc waarin oc somaren godh oc ögna soth mykin wyneth goth. byy oc faar fordarffwas qwinnor döo oc all diwr

245 Jtem komber han om lögerdagen ta varder mörker winther Sommaren goder bläsande waar omykin snö, mykyt swycth folk, fructh fordarffwas. gamalt folk bliffuir mykyt dööth.

Handschrift från början av 1500-talet, Cod. Holm. Läke- och Örteböcker, sid. 140 f.

cxix.

Attende dagh iule kommir han om söndagh tha wardir wintherin god oc woren först thör oc sidhan regnol Somerin bliffwir oc thör höstin blastol korn oc aldin mikit wingorde wardhe tha godhe sotther manghe honom mikit oc alth got wardir tha öffrit fridir oc ära wardhir tha mz mannom oc kaal wexär wel

Jtem komir han om mondagh tha wardhir säwinthir oc worin godher oc somerin waghhol oc blastol oc mikkit stormir stridir warda tha mikle flodhe oc siukdombir mangha

Jtem kombir han om tisdaghin tha wordir winthir migit sterker oc miken snee oc mikle flodhe woren blastir oc regnol somyrin wodir höstin tör dyrth korn swine döde oc nödhe kaal otriffs tha forestande mikken stormer skip forgaas men oc quinnor dö bradelike

Jtem komer han om onsdagh tha wardir wintherin ey god woren wotter oc blastol somerin illir kornet öffret i sommum stadhum mongha äblä i sommum landom wardir mikkin wngha marna dödhe tha maa man löstelike a wandhum fane

Jtem kombir han om torsdagen ta wardir bode winterin oc somerin god oc öfrit goth korn oc allom nödhe döde mikle flode trätha skal tha mikit wara oc höfdinghe dhöo

Jtem kombir han om fredag tha wardir ömse-

lekin winthir oc goder oc wardhir blastir i förstande tör sommir oc korn wardir ey mikit tha wardir thz goth monghe barn dö tha örne wärker wardir tha mikkin foor öxlas tha mikit

Jtem kombir han om lördagh tha wardir wintir harder oc dröghliger woren regnol ondir sombir mikit korn oc höo oc alderhonde awextir forderfwas mangha hande sotther wardha gamble men döo oc gör tha illdher mikit skadhe

Närmaste utgångspunkt för den svenska traditionen har, som ovan antytts, fått sitt litterära nedslag i manuskript, tryckta i SFSS nr 5 och 26, dvs. flertalet i Läke- och örteböcker från Sveriges medeltid. Om en ev. tidigare uppsalatradition, se ovan. Grundtexten på latin är i Norden bevarad i Hauksbók (ca 1300), dock med vissa avvikelser (15). De latinska grundtexterna har alla Cal. Januariae som utgångspunkt. Franska texter växlar mellan nyårsdag och juldag (16). De västnordiska (norska) har alla "joladagr" (17). De återgivna svenska medeltidstexterna anknyter som framgår av ovanstående till den äldsta traditionen, Cal. Januariae, dvs. till tiden, innan den kristna kyrkan med hjälp av sina kompustister flyttat årets begynnelse till juldagen. Seden att begynna året med juldagen nådde Norden sannolikt någon gång på 1200-talet (18).

Till en början medförde emellertid inte ombytet av årsbegynnelse i vårt land någon väsentlig förändring av den bekanta åtta-dagarsprognosen med utgångspunkt från Cal. Januariae. Det framgår av följande text:

Cod. Holm D 4, skriven på 1430-talet. SFSS nr 5, sid. LXXX f.

AFF AARANNA SKIPILSOM PA SWENSKO

Kombir iwla dagh pa sunnodaghin tha wardher godher wintir oc aarith warmpt. oc om waar [som]ar oc höst wardher bläsande wædher / korn [wa]rdher got/ oc fæ födhis mykith. oc hö[n]agh wardher mykith. oc wiin oc alzskons yrter oc kaal wæxir wæl. oc mandödhe wardher a vngo folke. oc mykin stridh a land. styld oc nymære hōris. oc ofridh wardher antiggia aff höfdhingiom eller konungom

Kombir han a manadaghin tha wardher mykin wintir. waar oc somar hofsamplikin. oc mykin flodh oc siw[k]doom. bardaghe. oc riddara skipte. oc konunga dödhe. oc quinno graat. och mykith mandrap. oc wiin wardher ey got. oc by dödhe wardher

Kombir han a tiisdaghin. tha wardher warmer wintir. oc kombir waar m3 snio oc flodh. somar wardher waater. oc höster thör. oc korn onyt. oc fæddödhe. honagh föris mykith m3 skip. oc træ bæra mykin frwkt. oc mykin eldbrwne wardher. oc marghahanda soter. oc mykith korn. oc al3skons yrter. oc kaal wæxir wæl. oc droßwilse wardha mykin i riken. oc quinno dödhe oc konunga wadha. oc wiin fænge wærdher wæl

Kombir han a odhinsdaghin. tha wardher korn wæl til. oc wiin. oc æple. oc vnga manna dödhe. oc wintir wardher warmer. waar wardher waat oc höstir hofsampliking. m3 iærñ görs mykin wadhe. oc soot wardher mykin. oc mykin quinno dödhe oc konunga i margha stædher. oc honagh wardher tha litith til

Kombir han a thorsdaghin. tha wardher korn litith oc honagh. oc træ bæra frwkt. oc æple mang. oc hofsamplikin wintir. oc bläsande waar. oc godher höst. oc mykith ræghn. oc godher somar. oc frwkt wardher wæl

Kombir han a freadaghin. tha kombir mykin storm. godh waar. oc iller somar. oc godh höst oc got korn. oc mykith wiin. oc th3 wardha margh saar ôghon. oc barn dödhe. bardaghe oc drôwilse oc konunga wadhe wardher oc höffdingia fara marghe pelegrims færdh oc bæras margh tidhande om höffdingia oc bi dô th3 aarith

Kombir han a lôghirdaghin. tha wardher bläsande wintir. oc waat waar: ond somar oc bläsande. oc thör höst. oc mykin stridh. oc mykil spiæl. oc mykin fæddödhe. oc mykin alden oc mykin ridhusoot. oc mōdhe man m3 margha handa sooter oc dödhe wardher a gamalt folk. oc mykin eld brwne. oc græs wæxer wæl

Från juldagen utgår emellertid en annan prognostadition, känd under namnet jultolften.

Jultolften

Jultolften, grupp B 1 – i Danmark kallad *julemærker*, i Norge och på Island *juleskrå* – karakteriseras därav att juldagen har blivit nyårsdag. I historiens ljus är årsbegynnensens förflyttning till juldagen kulmen av julfestens växande betydelse alltifrån år

354, då firandet av Kristi födelsedag överfördes från Epiphania (6/1) till juldagen (25/12). De tolv dagarna mellan 25/12 och 6/1 dvs. från juldagen till trettondedags afton kallades med ett grekiskt ord dodekahemeron och betraktades som en helig tid. Det fanns många skäl för kyrkans lärda män att flytta årets första dag till den 25 december. Detta datum var en tid vinter-solståndsdagen, hade erkänts som Jesu födelsedag och blivit inledning till tolv heliga dagar från juldagen till Epifania. Heligheten var erkänd på synoden i Tours år 567. Men det var inte bara fråga om en flyttning av årsbegränsningen till åttonde dagen bakåt. Det blev efterhand också en ändring av innehållet i förutsägelsen om väder och händelser, och det skall jag nedan tala om.

I vårt land kan tidpunkten för övergången till juldagen som årsbegränsning endast avläsas i bevarade medeltidsbrev (19). I England däremot har vi ett datum för den äldsta förekomsten av jultolften, använd i (väderleks)prognosens tjänst. Det är i en angelsachsisk handskrift av år 1120. Begynnelsen lyder: "here is told about the birth day our Lord about the Christmas twelve nights", varpå följer betydelsen av å ena sidan solsken dessa tolv dagar (B 1) och å andra sidan storm (B 2) (20). Skottarna har dock alltid fram till våra dagar hållit fast vid nyårsdagen, Cal. Jan., i väderleks-sammanhang. I Frankrike möter båda traditionslinjerna. I Tyskland är jultoftens betydelse i prognossammanhang inte litterärt känd förrän år 1468, då de båda nu nämnda ramsorna vid nyår och jul återfinns i ett biktformulär från klostret Scheyern i Bayern (21), alltså 40 år före den äldsta bondepraktikans tillkomst. I europeisk litteratur för övrigt möter jultolften i huvudsak från och med 1400-talet.

Här nedan följer vårt äldsta svenska be-lägg på jultolften i Sverige (B 1):

Cod. Holm., skriven i början av 1500-talet. Läke- och Örteböcker sid. 138 f, en version som står nära den latinska texten (22).

Skin sol a jule dak tha wardir stor glädhe m3
allom woress herre tiänista aff mannom

Jtem skin sool anat dagh iule tha aflas wäl
gold oc sölf a thi aar

Jtem skin sol a thredia dag iule alle the ta
födis wardha tha godhe men oc fredleke oc tha
thrifwes wel hesthe th3 aar oc hafwe sik wel

Jtem skin sol fiärde dak iule tha skwille ey men
bärias ällir stridir göris mellen sina

Jtem skin sool femta dag iule tha waxe korn oc
hweta wel oc thi ar

Jtem skin sol a sette dagh iule tha wardhir th3
aar fäänöth goodh oc mikit aldin

Jtem skin sol a siuna dag iule th3 tekner man-
nom mikin fagnadh

Jtem skin sol ottande dagh iule tha fas wel
fiska

Jtem skin sol ninä dag iule tha ökes södher oc
nöt m3 mannom

Jtem skin sol thiende dagh iule th3 är got ath
affle gol oc sölfwir

Jtem skin sol a xi dag iule tha wardir mikit
man död

Jtem skin sol a xij dag iule tha far man ey läkt
the sottir som om th3 areth warde

clara dies pauli multos fluctus? notat anni

Si fuerint venti donantur prelia genti

Si nix vel pluuiä designat tempora cara

Si fuerint nebule parent animalia multa

Vid sidan av "Skinner solen på juldagen"
(B 1) har vi, som nämnts, en motsvarande
ramsa "Stormar det juldagsnatten" (B 2).
Så vitt jag funnit har vi det äldsta svenska
exemplet i Prophetia Sibyllæ av år 1626
(23). Max Förster menar att en motsva-
rande latinsk text existerat på 1000-talet
(24). I Europa föreligger olika varianter
på folkspråken.

Någhre Märckie Tekén

SÅ är ock til märckiandes/ At om ther stormar
om Jwledages Natt/ Thet betyder store Herre
dödh

2. Stormar thet på andre Natten ther effter/ Tå
förderffues all Wijnbär.

3. Stormar thet tredhie Natten/ Tå täckner
thet Barne eller Qwinne dödh.

4. Stormar thet fierdhe Natten/ Thet täckner
hårdh til Brödh födhan.

5. Stormar thet femte Natten/ Thet består
Clerckers dödh.

6. Stormar thet på 6. Natten/ tå går stoor skam
öffuer Werldenne.

7. Stormar thet på 7. Natten/ Tå många Ko-
nungar strijda ostade.

8. Stormar thet på 8. Natten/ går mycken
Eeldh öffuer werlden.

9. Stormar thet på then nyionde Natten/ Tå
döör gammal Folck på thet åhret.

10. Stormar thet på 10. Natten/ Tå skal myck-
in Skoogh förgåås.

11. Stormar thet på ellofte Natthen/ Tå bliffu-
er myckin Booskapz dödh.

12. Stormar thet på then 12. Natt/ Tå wardher
Konungh och Herran slaghe i strijdh.

Jultolften framstår som ett märkligt in-
grepp i kalendern. Veckodagarna försvin-
ner under tiden och ersätts av ordningstal.
Dess profetior, såsom B 1 och B 2 exempli-
fierar, har inte samma fasthet som nyårs-
dagen enligt A 1 med utgångspunkt från
dess kalenderdagar. Likväl har jultolftens
prognoser i sitt innehåll anknytning till
nyårsdagens förutsägelser, men de förefal-
ler måhända mera fantasifulla.

Det är emellertid dessa två serier som
återges i Bondepraktikan av år 1662. De
följer härnadan i starkt sammandrag:

Om solen skinner 12 dagar:

Juldagen	– fruktsamt år
Annandagen	– guld försvinner, missväxt
Tredje "	– prelater och papister klagar
Fjärde "	– nyss myndiga ungdomar blir skröpliga
Femte "	– säden och frukten god
Sjätte "	– säden och frukten god
Sjunde "	– hunger och dyr tid men mycket fisk
Åttonde "	– rikt år med fisk
Nionde "	– lyckoår med får och lamm /fårtarmar i musikinstrument prisas/
Tionde "	– stort väder
Elfte "	– dagg jämte helsot (död)
Tolfta "	– krig i många länder

Om vädret blir hårt under jultolften:

Julenatt	– många furstar dör
Andre natt	– ej mycket vin, drick öl!
Tredje "	– många kungar dör
Fjärde "	– stor hunger
Femte "	– höglärda män dör

Sjätte	"	- vi får vin, korn och olja
Sjunde	"	- medelmåttigt år
Ättonde	"	- de gamla dör
Nionde	"	- många blir sjuka
Tionde	"	- sjukdom och död bland boskapen
Elfte	"	- boskapen dör, skomakare får många hudar
Tolfte	"	- krig i många länder

Bondepraktikans båda ramsor skiljer sig från texterna i Läke- och Örteböcker samt från *Prophetia Sibyllæ*. Det tyder på att många hithörande varianter har funnits.

Som redan framgått av de ovan meddelade texterna är prognoserna med utgångspunkt från jultolften trots ett visst traditionsberoende av de korta och väl sammanhållna prognoserna från nyårsdagen så olika, att det finns skäl i att dröja vid traditionssambandet. Jultolftens prognoser är, så långt jag funnit, kronologiskt åtskilliga år yngre att döma av följande faktorer: 1) deras förekomst i källorna, 2) de har inte det inre sammanhang, enligt min mening, som utmärker nyårsdagens, 3) de har om man håller fast vid tid och form - dvs. anslutning till nativitetsstilen - en snävare geografisk utbredning, så vitt jag funnit, än nyårsdagens.

Överväganden av detta slag talar för att de medeltida texterna till jultolftens prognoser har tillkommit senare än dem, som har till utgångspunkt den Julianska kalenderens nyårsdag.

Bondepraktikan antyder emellertid också nödvändigheten av att iakttaga väderet dag för dag under jultolften i ett annat syfte, nämligen för att därav få en väderprognos för den månad som respektive dag eller ordningstal i jultolften motsvarar (B 3). Det heter härom i *Bonde-Practica* 1662, sid. F iii: "Såsom the 12. Dagarna i Juule helgen skicka och foga sikh medh mulit wäder, Regn, Snö eller klaart, så fogha och skicka the 12, Månader medh sikh heela Åhret igenom." På föregående sida sägs det: "Huru man skal förstå thenna Bonde Practica: --- The begynna först märkia på Jwledagh, och sedan the

tolff efterföljande Dagar, in til then sidsta Dagh Jwl: Och lijka som Wädret begifwer sikh på hwar och een aff thessa Daghar så skal och wädhret warda i hwar Månat, som then Dagen tilhörer." Med andra ord: Juldagens väder förutsäger januari månads, vädret annandag jul februarivädret osv. Därpå följande avsnitt i *Bondepraktikan* preciserar temat närmare och utvidgar det.

I bl.a. "Om the Tolff Månader i Åhret" utpekas för varje månad vissa dagar som förutsäggande. Inledningen "Januaris Tårssmånat" lyder: "Blifwer Himmelen rödh om morgonen NyårsDagh ta blifwer thet Åhr stoor Sorg och Klagh/Stoor Krigh thet Åhr wij wisseligh få/ Thet betyder myckit Owäder ock så/ Om solen Vincentij Wijn" osv. månad för månad och vissa kalenderdagar särskilt utpekade.

Ytterligare en variant härav återfinns i *Bondepraktikan* på sid. F. ii under rubriken "*Märkelse Daghar*: Om hwar Månadt i Åhret: Månaden Januarius börjar på följande sätt: Skijn Solen Nyårs Dagh vm morgonen klar --- Skijn Solen S. Pauli Dagh klaar, thet betecknar itt godt och fruchtsamt Åhr ---".

Det senast omnämnda innebär ett något annorlunda tillvägagångssätt och en annan målsättning.

I formen B 3 finner man jultolften omtalad i folklig tradition under 1800-talet i södra Sverige och i Danmark. Den danske folkloristen H. F. Feilberg uppger, att man på en bjälke inomhus gjorde tolv cirklar med krita, representerande var månad i året. Varje cirkel delades i fyra delar. I dem antyddes de tolv dagarnas väder för att man skulle ha förutsägelserna nära till hands. På kontinenten har denna form av väderspådöm haft spridning i Tyskland och Österrike, dessutom i England och något varierande i Schweiz, Frankrike och bland kelterna på Irland och i Skottland. Tidpunkten från vilken dag man skall räkna de tolv dagarna växlar: i Schlesien infaller "tolften" före jul, i Bayern från Tomasdagen 21/12 till 1/1, i Mecklenburg från 1/1 till 12/1.

Formen synes mindre fast men avsikten

med de olika tillvägagångssätten är tydlig, att få en utgångspunkt för de kommande månadernas väder: jultolften skulle uppvisa ett år i miniatyr.

Bristen på belägg i medeltida skrivna källor i Sverige och Europa för övrigt försvårar tolkningen. Därtill kommer den omständigheten att "det i första hand är almanackan (jämte bondepraktikan) som har lärt det svenska folket att indela året i månader, dvs. i den julianska kalenderns månader. Den medeltida tideräkningen, som bygger på de kyrkliga kalenderdagarna, har efter många tecken att döma varit djupt rotad – ända fram till vår tid har man ju kunnat stöta på rester av tidsorientering efter vissa helgonmässor." (25)

Flera forskare, bland dem den tyske meteorologiske historikern G. Hellmann (26) och den engelske folkloristen J. G. Frazer (27) utgår från att "tolften", tolv heliga dagar på året, har en vidsträckt inte bara indoeuropeisk tradition (t.ex. Vedatexter på sanskrit) utan även en tradition i Kina och en betydelse bland annat som interkalationsdagar. De tolv heliga dagarna har en gång varit skillnaden i tid mellan ett månår (354 dagar) och ett solår (365 respektive 366 dagar). Det är därför naturligt, menar dessa forskare, om jag förstått dem rätt, att prognoserna med utgångspunkt från jultolften företräder en gammal indoeuropeisk, folklig tradition. Några påtagliga exempel på formella överensstämmelser har jag emellertid inte funnit.

Åskkalender

Till den lärda traditionen hör också en åskkalender, ett tonitruale eller ett brontologium, dvs. prognoser av åskan för hela året. Det finns flera varianter, vanligen med utgångspunkt från texten hos Beda (se not 4) uppställda månad för månad såsom i Läke- och Örteböcker (SFSS 26, sid. 137 f.), *Prophetia Sibyllæ* och i *Bondepraktikan* år 1703. Av årets tolv månader återger jag här endast två ur Olaus Magnus' *Historia* om de nordiska folken. Han skriver i bok 1:35: "Sålunda betyder åska i Januari: starkare

vindar än vanligt och ökad växtlighet hos sädeskornen. Februari: stor dödlighet, i synnerhet bland dem som föra ett vållustigt liv." Etc.

Åskkalendern har traditioner från antiken (28).

Sibyllans profetia och Bondepraktikan

Vid flera tillfällen har jag refererat till "Een skön och Lyffligh Prophetia Sibyllæ" (29). Det första tryckta exemplaret i Sverige är 36 år äldre än *Bondepraktikan*. *Bondepraktikan* av år 1662 nådde oss via Danmark (30). Utöver vad jag tidigare refererat tillhör *Bondepraktikan* den lärda traditionen i fråga om prognosers anknytning till kalenderns helgondagar: St. Vincentius, St. Paulus, Vårfrudagen etc. i likhet med almanackan, se nedan.

Vid vissa dagar rekommenderar *Bondepraktikan*, att läsaren gör en aktiv divination för att få besked, t.ex. att på Mikaelidagen spå väder efter "ekäpplets" utseende, något som bara låter sig göra i södra Sverige, eller att sammastådes skära spånar av bok och av dem tolka kommande vinterväder, eller att på Anders spå med hjälp av ett vattenglas.

Trots att *Bondepraktikan* i många avseenden visar sin förankring i protestantiskt tänkande – man har i sammanhanget antytt inflytande från Melancthon och hustavlan – så finns åtskilliga relikter från katolsk tid. Jag tänker på verserna om tamperdagarna, på första söndagen i advent före Barbara, cisiojanus o.a. Självklart är *Bondepraktikan* förankrad i "gamla stilen", vilket man må komma ihåg. Den utförliga serien, "huruledes man skall hålla sigh vthi hwar Månat" anknyter både till medeltidens månadsbilder (31), till arbetskalenderns agrara sysslor månad för månad, föreskrifter om dieten m.m. Ovan nämnda tamper- eller temperdagar har synbarligen levat länge i några trakters folkliga tradition, men med vissa förskjutningar. Från Bjäre hd i Skåne synes första tamperdagen ha blivit ansluten till den s.k. veckoräkningen, en tid under vårarbetets

sådd och sättning då man räknar tretton veckor baklänges från midsommar, så att den trettonde veckan börjar på Vårfrudagen i stället för askonsdagen, som var medeltidens första tamperdag, den första av quattuor temporum. Där man har veckoräkning heter det t.ex. att göken kommer i den tionde veckan och gal i den nionde (32).

Om årstiderna (Om the Fyra Tijder vthi Åhret) finns inte mindre än tre varianter på olika ställen i Bondepraktikan. Sexton vindar, de fyra elementen, ny och nedan, dagens och nattens längd anges.

De egentliga väderleksmärkena med anknytning till folklig tradition är fåtaliga, och jag återkommer till dem nedan (33).

Långt mera platskrävande är åderlättingskalendern och de många läkedområden. Deras förekomst i Bondepraktikan bestyrker ytterligare det nära traditionssambandet mellan denna skrift och medeltidens Läke- och Örteböcker, i vilka den astrologiska medicinen spelade en stor roll i enlighet med den vetenskapliga medicinska traditionen. Dessutom kompletteras de allmänna råden i Bondepraktikan med ett horoskop, vartill ansluter sig ett avsnitt om astrologi och "hwad vthi hwar planeters Stund är godt at göra och låta". Bondepraktikan avslutas med en ynglings bön till Kristus, en del "levnadsvisdom" och ordspråk på latin, vidare "Menniskiones Lefwernes Spegel" samt "Menniskions Ålder i gemeen", dvs. en "ålderstrappa" på vers (34).

Kalenderns bemärkelsedagar

I den julianska kalendern är det inte enbart nyår och jul som är bemärkelsedagar, dvs. nybådar den kommande väderleken eller, annorlunda uttryckt, är dagar av vilka årsväxten, fiskeleken m.m. beror. Man har gjort förutsägelser även av andra dagars väderlek i första hand enligt gamla stilen. I Bondepraktikan är dessa dagar ännu relativt få. Jag nämner några: fryser det S:t Peders natt (februari, första vårdag) betyder det frost 30 nätter; påskdagens regn – föga foder; vackert påskväder – mycket

smör; solig S:t Urban (dvs. 25 maj, alltså första sommardag) – vin; Midsommarregn – föga hasselnötter; klart väder på Helga Lekamens dag bådar gott år; regn på Vårfrudagen i juli bådar regn i 14 dagar; sol på Vårfrudagen i augusti – gott vin osv. (35).

Per Brahes *Oeconomia* eller *Huusholds-Book* har inte många, men intressanta, väderleksmärken, som anknyter till kalendern. "Item: Är achtandes om Wårfrw dag i Fastonne, om thet är Nordan Weder, Så blifuer Fiskeleken fögo för sigh, Och efter som gieddeleken är, så ställer sig all annen Fiskeleek, Item fryss thet then Natten, så fryss thet vdi 40 Nätter der efter. Etsi non continuo tamen ad quantitates numerj" (36).

Kunskapen om antalet av bemärkelsedagar har ökat starkt efter tillkomsten av våra folklivsuppteckningar från senare tid än Bondepraktikan. Man har sökt olika förklaringar till att en kalenderdag blivit en sådan bemärkelsedag. Sannolikast är, att väderleken vid den tiden i sin framtoning avsevärt gagnar eller skadar jordbruket (37).

Några rader rörande dessa förutsägelserns form kan vara motiverade. Ett antal av dem är rimmade såsom "Om Anders braskar, skall julen slaska" eller "Andersmässnatt, om stubben bär hatt, då är vintern satt". Det är lockande att variera ett populärt rim. Ibland har den rimmade spådomen vuxit ut till ett helt litet poem (38).

Som jag nämnde nyss, var nyårsprognosen "Om solen skiner ..." (liksom i England) satt på vers i den danska Bondepraktikan, som 1662 överfördes till svenska. Det är, så vitt jag vet, de första rimmen i kalendersammanhang, som antecknats i Sverige. Tre år därefter möter ett i olika utformning välkänt kalenderrim i S. Dalini almanacka "Martius torrt, april vått och maj kallt, fyller källare, visthus och ger hö margfallt" (39). I senare källor möter rim i samband med månadernas, kalenderns bemärkelsedagars eller till och med veckodagarnas väder och därav följande förutsägelser.

I min hembygd i Västergötland sade man på Bengts namnsdag: "Bengt med oket".

Det förklarades med att på den dagen skulle man lägga oket på oxarna och gå ut och plöja. Jag uppfattade det i ungdomen snarast ironiskt, ty det var ofta snö och kallt då. Men i Halland säger man på samma dag: "Bengt med plogen". I själva verket är talesättet ett koncentrerat uttryck för ett slags arbetets poesi. Jfr t.ex. den vackra gotländska liknelsen på Olovsdagen den 29 juli, då man kallar tröskslagorna "Sankt Olovs klockor". Det är denna språkligt, poetiska konkretion, som i kalendersammanhang tar sig uttryck i lusten att rimma och dikta och avbilda. Det är samma andas barn, menar jag, som tagit gestalt i de medeltida (från antiken härstammande) månadsbilderna i konsten och de rimmade månadsverserna. Härmed är inte sagt att det föreligger ett traditionssammanhang. Snarast är förutsättningarna lika: ett slags konvergens, om man så vill. Det finns naturligtvis många andra väderleksrim än kalenderrimmen, men utrymmet medger inte nu att exemplifiera. Har man en gång börjat rimma är det lätt att fortsätta.

Kalendariskt fixerat väderomslag

Det finns kalendrar så beskaffade att i varje månad har antecknats vissa dagar eller data, om vilka det påstås att de skall ha en viss väderlek. En sådan är Peder Månssons väderleksskalender (40).

Med 1 januari börjar t.ex. hans kalender på följande sätt:

1 dagen j januarij manad ovist vädher
 3 dagen mangskona stormande vädher
 4 dagen swdwesth oc stwndom rägn
 5 dagen mangskona storm
 8 dagen swdväst äller nordwesth
 ovs. månad för månad.

Peder Månssons väderleksskalender ansluter mycket nära till antikens mest bekante jordbruksförfattare, Lucius Junius M. Columella: De re rustica XI:2, som dock håller sig nära till astrometeorologien (41). Utom vind, storm, regn etc. ges vid *vissa* data andra upplysningar, t.ex. 21/2 "svalan kombir j gen"; 14/3 "här tilredas yrta-

garda --- rensa ängia"; 25/3 "dagen är jamdygn vm vaaren Tha skal trädan ärias --- gällis diwren"; 25/5 "dagana nordan väder, klippes faaren, oc graffwes wm træn --- "; 29/6 "dagen Starker storm --- berghes löff til fänadens födho, Takes fran bistokkom honagit - - - oc höö börgnyngen böryas j them landom som är köld." Och så vidare månad för månad. Det var den principen som 1600-talets svenska almanackor tillämpade i sina förutsägelser av väderleken. Jag ger här ett exempel: I 1649 års almanacka läses i början av januari: "den 2 kalt, 3 bläst, 4 kalt, 5 sniö, 6 bläst, 7 kalt, 8 bläst, 9 oroligh, 11 bläst, 12 kalt, 13 bläst" osv. (42). Detaljerna minskade efter hand, men många höll sig länge kvar.

Om vi bortser från de detaljerade föreskrifterna dag för dag och från de agrara maningarna, har vi en del motsvarigheter i våra dagars syn på vissa kalendariskt bestämda väderleksperioder. Vi ser fram mot kölden under "naddarna", dvs. de tre dagarna före och efter den förste maj, i Skåne kallade valborgsnaddarna, i Bondepraktikan kallade "luddenätterna" eller "luderdagarna". I västra Sverige har vi korsmäs-sedagarna. Vi räknar också med "kråknedandet" i slutet av april eller början av maj. Alla känner vi "fruntimmersveckan" 19-26 juli och dess påstådda regnperiod, välbekant även i mellersta Europa. Vi må i sammanhanget inte heller glömma "järnätterna", de sista frostnätterna om våren eller de första om hösten (43).

Almanackan

Almanackan, det gamla kyrkokalendariets efterträdare, är den skrift som helhjärtat gick in för antikens eller rättare sagt medeltidens astrometeorologiska vetenskap i samband med väderleksmärkena. I den gamla almanackan fick man, såsom jag ovan sagt, veta hur väderleken skulle bli under årets olika dagar och varifrån vinden skulle blåsa. Astrometeorologien åberopade i sina förutsägelser himlakropparnas ställning, och i almanackan ingick denna vetenskaps astronomiska symbolik (44).

Vår äldsta bevarade svenska almanacka är från år 1585, tryckt i Stockholm (45). Utom väderleken omtalas här på vilka dagar man skulle så, plantera och gå på jakt, och vilka dagar som var lämpliga för åderlåtning och annan kroppsvård. 1400-talets almanackor i Tyskland gavs ut av läkare, vilka kände betydelsen av planeternas konjunktion och opposition för människans kropp och hennes beroende av djurkretsens tecken. Allt detta var i själva verket dagväljeri. I sin vetenskapliga iver glömde man att sådant var förbjudet i bibeln, i Moseböckerna. Petrus Olai Wadstenensis, almanackans utgivare, motiverade innehållet och nyttan av boken i sin tilläggnan till hertig Sigismund den 8/10 1584 i tio särskilda kapitel. De åberopade förutsägelserna och varningarnas natur känner vi igen från den medeltida traditionen. Det gäller krig, uppror, sjukdomar, dödsfall bland äldre och ungdom m.m. Det är lösryckta satser ur Cal. Januariæ och jultolften, ibland poetiskt omformade. De fyra årstiderna får var för sig sin egen karakteristik i förhållande till himlakropparnas konstellationer, sol- och månförmörkelserna under året kommenteras, och almanackan avslutas med en översikt över väderlek och vindar. En nyhet är kanske intressant att notera, fastän den inte hör samman med vädret. I slutet av varje månad erinras nämligen om minnesvärda historiska händelser, t.ex. digerdödens begynnelse i januari 1350 och Strängnäs domkyrkas brand 1291.

Folkliga väderleksmärken utom de kalendariska

Det är en allmän uppfattning, att bland gängse väderleksmärken kan finnas de som är lika gamla som bondekulturen. Likaväl som en bonde ännu på 1900-talet kunnat använda till plöjning ett årder, som avbildats på en hållristning i Bohuslän redan under bronsåldern, har han iakttagit och använt sig av tecken på väderomslag för att klara sådd, skörd, fiske och sjöfart, dvs. anpassa sin gärning efter vädret. Från svensk medeltidslitteratur ha vi emellertid blott ett fåtal exempel på iakttagelser bevarade i

stabil form av ordspråk (46), t.ex. "Thz wardher ey alt raegn som molnar" (nr 539), "Kalder sommar gør heta ladhu" (32). Sådana tecken är gamla och med stor spridning ända från assyriska observationer.

På gränsen mellan medeltid och nyare tid skriver Peder Månsson sin "Bondakunst" (47). Jag berättade nyss, att han i sin Väderlekskalender följde Columellas astrometeorologiska uppställning. I Bondakunst, kapitel 155, håller han sig däremot till iakttagna tecken av solen, månen och övriga himmelskroppar samt av molnens och luftens beskaftenhet och olika optiska fenomen. Han skriver bl.a.: "Skodha tilkommanda vädherlek j solenne — — — Synas twa ringa wm solena thet tek[nar] storan storm, oc synas the ringana wm morgonen vm solena thes större bliffwer stormen oc vm the ärw rødhe, — — — Aff maananom skoda vädher — — — Synas twa ringa wm kringh manan. merker storan storm, oc än större störm wm the ärw tre. äller swarte. äller sönder brwthne ringa. — — — Aff stiärnommen skodhas vädherlek — — — Standher thet skydh — — — pa the södhermere, tha kombir nordan väder Synas cirkla jämsidhes vidher nokra stiärno. merker ragn:—"

Dylika väderleksmärken synes ha varit vitt spridda inte bara i Norden.

Olaus Magnus är bland de första i vårt land, som ivrigt förtecknat folkliga väderleksmärken utan att snegla åt tidens astrometerologi. Jag bortser från att han på ett ställe i första boken i Historia om de nordiska folken, kap. 22, en passant nämner "stjärnornas växlande inflytelser". Olaus Magnus' Historia omfattar tjugutva böcker, och redan i första boken ägnar han 16 kapitel åt Nordens klimat, väder och vind. Hans intresse är bl.a. att peka på antika paralleller till folkliga tecken och märken i Skandinavien (48). Studiet av väderleksmärkena som bådar köld är ett led i hans bevisföring, att Nordens hårda klimat är en förutsättning för det hårdföra levnadssätt som utmärker Nordens, enkanerligen Sveriges befolkning.

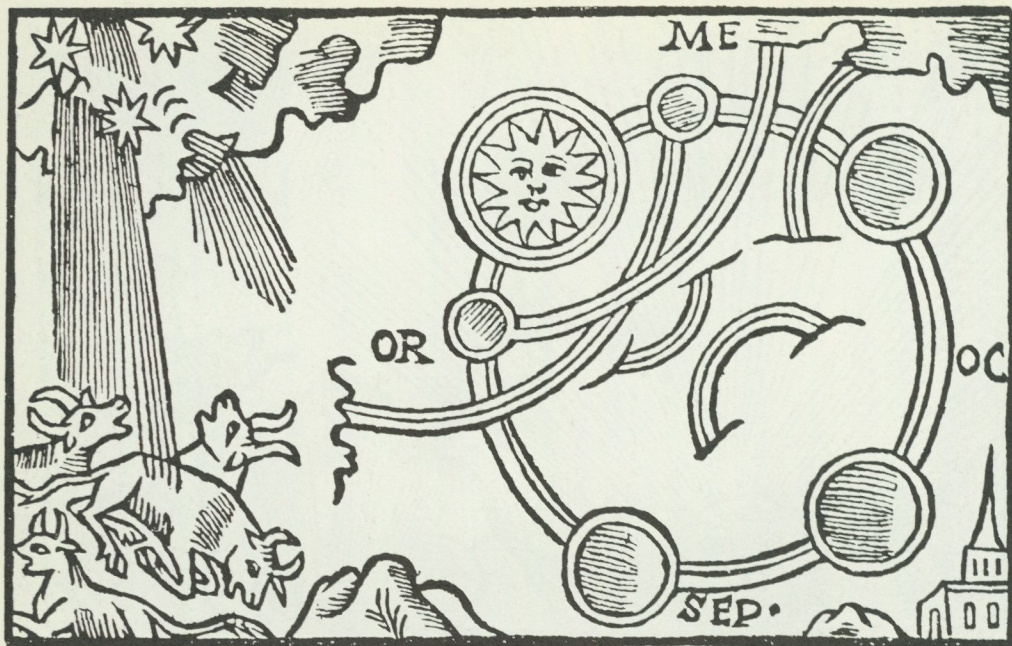

1. Vinjettbild till Olaus Magnus' "Historia om de nordiska folken", I:19. Han kommenterar den så här: "Många tecken uppträda såsom förebud om stundande våldsamt köld, och dessa iakttagas noggrant med hänsyn till sina naturliga egendomligheter, särskilt om så skulle inträffa att invid solen (såsom i ovanstående bild synes), när hon mitt i djupa vintern dalar mot sin nedgång, samla sig moln, som framte bilden av ett eldklot eller en eldstod, liksom om en stor stad flammade i lågor; eller om viggformiga strålar sträcka sig rätt upp i rymden liksom pyramider, glödande med ihållande sken. Dessa rödskimrande färger, som småningom blekna av och försvinna i nattens mörker, lämna efter sig en fruktansvärd köld. Dessutom finnas många andra tecken som bebåda en kommande ohygglig köld, såsom klar himmel med sparsamt kringströdda stjärnor, moln lägrade kring bergspetsarna, gnistor av sot från eldstäderna, källsprång och vattendrag som ryka och svälla över bräddarna, svin som bära halmstrån i munnen, tuppar och gäss som tidigare än vanligt gala och kackla, hackspettar som uppsöka människoboningar, vattenfåglarnas skrän och oavlätliga oväsen, skogsfåglarnas ljudliga flaxande, isarnas stönande och brak, liknande åskskrällar." Till vänster om de tre pälsklädda männen ses "vattendrag som ryka".

Redan de många paralleller, som Olaus Magnus hänvisar till, vittnar om att åtskilliga av våra bekanta tecken och märken inte är inskränkta till Sverige utan har en större utbredning i tid och rum. Många är dessutom importerade till vårt land.

Av stort intresse är hans beskrivning av tecknen som beror av de optiska fenomen,

som med ett gemensamt namn kallas halofenomen, vilka Peder Månsson i ovan återgivna citat var inne på. De orsakas av ljusets brytning i små kristaller i molnen. Den bekanta vädersolstavlan, ännu bevarad i Stockholms storkyrka, målad av Urban Målare, beställdes av Olaus Petri med anledning av de "vädersolar", dvs. halofeno-

2. Vinjettbild till Olaus Magnus' "Historia om de nordiska folken", I:15. I flera kapitel uppehåller sig Olaus Magnus vid s.k. halofenomenet på himlen. Denna bild visar en så stor överensstämmelse med den kända Vädersolstavlan i Stockholms storkyrka, att man måste räkna med ett samband mellan dem.

men, som år 1535 i april månad uppträtt på det stockholmska firmamentet och åstadkommit oro bland befolkningen(49). Det fanns en latent skräck för att vissa företeelser i atmosfären skulle vara inledning till ett nödår. Detta är en gammal internationell vidskepelse, belagd redan i gamla Assyrien. Ringar uppträdde emellertid även kring månen och ibland kring vissa stjärnor. I allmänhet har man då blåst att vänta; på vintern bebådar mångårdarna snö, köld, stormar och rimfrost(50).

I synnerhet är Olaus Magnus' intresse inriktat på djurs och växters beteende i samband med väderomslag. Också på detta område noterar han gärna litterära paralleller till iakttagelser i hemlandet. Olaus Magnus är visserligen inte den förste i Norden, som antecknar att djur reagerar vid väderbyte. Delfinen, ofta omtalad i an-

tiken, figurerar i ett svenskt ordspråk från 1300-talet: "Markh storm aff marsvina sprangh"(51). Men Olaus går nära nog systematiskt fram och börjar med husdjuren. Ett exempel: Vinjettbilden till bok 17, kapitel 24 (jag citerar nedan 17:24; jfr 1:19) visar bland annat svin, som bär halmstrån i munnen. Det betyder här regn, som mångenstädes i Norden och Europa, i vårt land kanske främst Götaland. Olaus Magnus hänvisar till Plinius 18:35 (88) 364(52).

Av bäverns sätt att bygga (se OM 18:6) förutses översvämning på slätterängar nära vattendrag. Ekorrens beteende kan också ge anledning till slutsatser om väder och vind; hänvisning ges till Plinius 8:38 (58), 138.

I synnerhet visar fåglarna divinatoriska egenskaper, ända in på benen. Bekant är, för att bara ta ett exempel (OM 19:10), gås-

3. Vinjettbild till Olaus Magnus' "Historia om de nordiska folken", 17:24. Den vill visa en svinhjord på bete om hösten. De två svinen till vänster, som bär halmstrån i munnen, anspelar sannolikt på väderleksmärket i kap. I:19. Det är känt i flera länder utanför Sverige.

bensoraklet (*scapulimantia*), som man tar före vintersolståndet av gåsens bröstben. Det är känt sedan medeltiden. Ett annat orakel, som tas av gåsens skulderblad, är upptecknat i stora delar av Tyskland sedan folkvandringstiden och återfinns i folkminnesuppteckningar i Danmark och Syd-sverige(53). Eljest är gåsen föremål för mycken uppmärksamhet, t.ex. att kacklande i otid bådär köld, likaså om näbben ser vit ut, eller om han vill stå på ett lager med halm.

Hägersnens egenskap att med sin flykt och annat beteende båda oväder är känd sedan antiken och citerad av många medeltidsförfattare (OM 19:14).

Att svanen sjunger vid sträng köld är Olaus Magnus' (19:15) egen iakttagelse. Hög flykt bådär detsamma. Svansen som väderspåman har iakttagits både i Nord-

Norge och i Tyskland. Sjömän anser honom för en lyckofågel. Med korpen är det tvärtom (OM 19:19). Han bådär både oväder och olycka. Hör man vipan klaga eller våldsamt skria, blir det regn. Det blir det också om man hör horsgökarna dvs. enkelbeckasinerna och ser deras oroliga flykt. Vi har ju också en fågel kallad regnpiparen – *Charadrius pluvialis* (OM 19:47).

Här kan inte redogöras för Olaus Magnus' rika exemplifiering av väderleksmärken, hämtade från beteendet hos fåglar och andra djur som lever nära vattnet. Olaus Magnus hämtar härvidlag ofta paralleller från Plinius. Några landfåglar har i lika grad fångat hans intresse. Uven, nattens varsel, må man se upp med (OM 19:52). I en stad kan uvens närvaro ge upphov till spådom om stadens undergång.

4. Vinjettbild till Olaus Magnus' "Historia om de nordiska folken", 19:19. Olaus Magnus skriver att läten från korpar bådär rysliga och hemska oväder, störtregn och olyckor.

Kråkan (en välkänd varselfågel) kallar på regn i olika sammanhang (OM 19:52). Göken är också en mångenstädes känd väderleksfågel, veterligen inte i antik romersk litteratur men t.ex. både i Grekland och Norden. Korpen har många läten, och redan i antiken liksom i Norden var man angelägen att lära känna vad han hade att förkunna.

Tuppen som väderleksprofet har gamla anor. Mest varslar han köld. Och att hackspetten bådär köld, när den kommer fram till husen är känt både i Sverige och i Nordnorge. Av tranornas olika flykt och rop bådäs än klart väder, än oväder (OM 19:52).

Svalan har varit och är alltså en värdefull orakelfågel omvittnad redan av Plinius, Peder Månsson och andra, inte bara genom sitt byggnadssätt, högt eller lågt utan även genom sin flykt – nära vattnet tyder

på regn osv. När måsen skriar blir det oväder, menar redan Albertus Magnus. Katt- och hornugglan, staren, trasten och andra fåglar är enligt traditionen väderspåmän, och en del omtalas i denna egenskap redan av Plinius.

Även andra djur än fåglar beskriver Olaus Magnus som regnvisare och väderorakel i övrigt. Grodorna jublar mot åska och regn och har i denna egenskap gammalt välkänt rykte från Plinius, Albertus Magnus, Peder Månsson och andra fram till våra dagar.

Om delfinen har jag redan talat. Olaus Magnus har tydligen själv under en sjöresa erfarit hans förmåga att visa på kommande vindriktning (OM 20:12).

Detta urval ur Olaus Magnus väderleksmärken – han återger cirka åttio från de områden jag nämnt ovan – må vara nog i sammanhanget. Det visar att det finns – i

varje fall i Norden och Västeuropa – en gemensam tradition sedan gammal tid att draga slutsatser om väderomslag från den omgivande miljön. Meteorologen Hans Hildebrand Hildebrandsson, som jag flera gånger hänvisat till, anser, att spådomens goda resultat beror på att omslaget i vädret redan börjat inträda och ger utslag i miljön, innan människan själv uppfattar vad som är på gång. Denna intressanta synpunkt faller emellertid något utanför vad jag velat visa i detta sammanhang, nämligen:

- 1) *Den folkliga kunskapen och vad den har behov av ter sig i många avseenden olika den gamla lärda traditionen som till en del var inriktad på visionära långtidsprognoser.*
- 2) *Folkliga väderleksiakttagelser, metoder och tolkningar har visat sig kunna vara lika under lika kulturbetingelser, dvs. vara gemensamma för flera kulturkretsar samt av hög ålder.*
- 3) *Slutligen måste man dessutom räkna med viss uppkomst och traditionsspridning under historisk tid från ett centrum eller en viss epok. Den vanligaste spridningen torde ha skett på muntlig väg människor emellan.*

Noter

- 1 Adolph Franz, *Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter II*. Freiburg im Breisgau 1909.
- 2 K. Schneider-Carius, *Wetterkunde Wetterforschung*. Orbis-Band 11/9. München 1955. – Hans Jochim Flechtner, *Väder och vind. Meteorologi för envar*. Svensk bearb. av R. Meinander. Hfors 1944. – G. Hellmann, *Beiträge zur Geschichte der Meteorologie 2*, Berlin 1917.
- 3 Konungar och mäktiga politiker har varit angelägna om att få del av dessa visionära långtidsprognoser. Gustav Vasa t.ex. låter vid flera tillfällen i brev framskynta sin kunskap om hur året skall bli. Året 1559 (GIR 29:190) skriver han t.ex.: "alle prognosticationer spå oss hårdt väderleek och dyr tijdt udi thette årh".
- 4 Migne *Patrologia latina* XC, col. 951–952.
- 5 Bulletin de la Société des anciens textes Français 9, Paris 1883, s. 84 ff. Charles W. Jones har vid olika tillfällen varit inne på frågan om datering av *Pronostica temporum*. I sitt arbete "Beda pseudo-epigrapha" (Ithaca N. Y. 1939) daterar han arbetet till 900- eller 1000-talet. I sin utgåva av Beda 1943 har han ändrat sig och tror på att Beda författat texten. – Esras kalendologium på grekiska finns i flera textvarianter. Jag återger nedan i svensk översättning en text hämtad ur *Boissonade: Notes et Extraits des mss de la bibl. du Roi XI:2*.
- 6 Max Förster, *Die Kleinlitteratur des Abergläubens im Altenglischen* (Archiv für das Studium der neueren Sprachen u. Literaturen 110, 1903), s. 348 f. – *Constantinus Tischendorf, Apocalypsis Apocryphae Mosis, Esdrae, Pauli, Iohannis ... Lipsae 1867*, s. XII ff.
- 7 Max Förster, *Beiträge zur mittelalterlichen Volkskunde VII* (Archiv für das Studium der neueren Sprachen u. Literaturen 128, 1912), s. 295. Se vidare Bulletin de la Société (såsom not 5) s. 84 ff. Den variant, som ingår i ett manuskript från Bayer. Staatsbibl. München, Cod. lat. 6382 fol. 42 r, är daterad till 1000-talet: "Incipit Supputacio Esdrae: Kal. Ian. si fuerint dominico die, hiems bona erit, et oves multiplicantur, et habundantia, paxerit." osv. Se *Sven Eriksson, Wochentagsgötter, Mond und Tierkreis, Laienastrologie in der Römischen Kaiserzeit* (Studia Graeca et Latina Gothoburgensis III, 1956), s. 9. Se i övrigt *Hellmann, Die Bauernpraktik*, 1896, s. 56 och *Max Förster, Beiträge zur mittelalterlichen Volkskunde VII* (Archiv für das Studium der neueren Sprachen u. Literaturen 128, 1912), s. 292. Se vidare Bulletin de la Société s. 84 ff. Om Ezechiel se bl.a. Bulletin de la Société 9, 1883, s. 84 ff samt *Annuaire de L'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves IV*, 1936, s. 517 ff. (= *Melanges Franz Cumont*.)
- 8 Fil. dr och Teol. lic. Tryggve Lundén i brev till förf., daterat den 9 april 1976. Om sacramentariet Vat. Regin. 567 se A. Nocent, *Un fragment de sacramentaire de Sens au X:e siecle* (Miscellanea liturgica in on. card. G. Lercaro II, 1968) s. 675–750. Jfr om ärkebiskop Stefan i *Sten Lindroth, Svensk lärdomshistoria, Medeltiden*, 1975, s. 18 och 21 jämte litteraturhänvisningar.
- 9 Max Förster (såsom not 6) s. 348 f.
- 10 Bulletin de la Société (såsom not 5).
- 11 Bulletin de la Société (såsom not 5).

- 12 Bulletin de la Société (såsom not 5).
- 13 *Max Förster* (såsom not 6) s. 347. – *C. Tischendorf*, *Apocalypses Apocryphae Lipsiae*, 1866, s. XII ff.
- 14 Låke- och örteböcker från Sveriges medeltid, utg. av C. G. Klemming (Svenska fornskriftsällskapets skrifter 26, 1883–1886).
- 15 Hauksbók udg. af F. Jónsson og E. Jónsson, 1892–96. Se vidare Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 8, artikeln Julekrå.
- 16 Bulletin de la Société (såsom not 5).
- 17 Kulturhistoriskt lexikon (såsom not 15).
- 18 *Nils Lithberg*, *Computus*, utg. av Sam Owen Jansson (Nord. Mus. Handlingar 29). Sthlm 1953.
- 19 Kulturhistoriskt lexikon, 3, artikeln Datering.
- 20 *G. Hellmann*, *Neudrucke von Schriften u. Karten über Meteorologie u. Erdmagnetismus 5. Die Bauernpraktik 1508*. Berlin 1896, sid 61 ff.
- 21 *G. Hellmann*, *Neudrucke* (såsom not 20).
- 22 *Max Förster*, *Beiträge zur mittelalterlichen Volkskunde VI* (Archiv für das Studium der neueren Sprachen u. Literaturen 128, 1912).
- 23 Een skön och Lyffligh Prophetia Sibyllæ, Kalmar 1626.
- 24 *Max Förster* (såsom not 22) s. 55 ff.
- 25 *K. G. Ljunggren*, *Almanackorna och det svenska ordförrådet* (Skrifter utg. av Vetenskaps-societeten i Lund 28, 1944), s. 65.
- 26 *G. Hellmann*, *Neudrucke* (såsom not 20) s. 67 och 71 med hänvisning till *A. Weber*, *Zwei vedische Texte über Omina et Portenta*, Berlin 1859, s. 388. Se vidare *G. Hellmann*, *The Dawn of meteorology* (Quarterly Journal of the Royal meteorology Society, 34, 1908), s. 221 ff.
- 27 *J. G. Frazer*, *The Golden Bough*, 9, 1913, s. 322 ff.
- 28 *Olaus Magnus*, *Historia om de nordiska folken*, I:35 samt V, s. 50. Se i övrigt registret i del V under Åska och Åskkalender. Om den medeltida åskkalenderns antecedentia se litteraturhänvisningar i *Sven Eriksson*, *Wochentagsgötter, Mond u. Tierkreis* (ss. ovan not 7) s. 10. Argument för att den Beda tillskrivna texten är av Beda har framförts av den främste kännaren av de västeuropeiska bibliotekens komputistiska texter, *Alfred Cordoliani* (Bibliothèque de l'École de Chartes 103, 1943, sid. 222 f.). Se vidare *G. Keil* i *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 81 (1958); *G. Eis*, *Zu den medizinischen Aufzeichnungen des Nicolaus Copernicus* (Lychnos 1952, Uppsala 1952) s. 296 ff.
- 29 *Prophetia Sibyllæ* (såsom not 23). Om sibyllan se *Carl-Martin Edsman*, *Antik och modern Sibylla* (Skrifter utg. av Religionshistoriska Institutionen /Hum. fak./) Uppsala 1973. Om Sibyllan och Bondepraktikan se ock *Sven Ljung*, *Till frågan om den svenska Bondepraktikans källor* (Rig 42, 1959), s. 17 ff.
- 30 Een lijten Book Som kallas Bonde-Practica, Eller Wädher-Book ... Sthlm 1662. *Max Förster* (såsom not 6 och not 7, s. 61) menar, att den är nästan ordagrant översatt från Gmeinen Practica /Liegnitz/ 1530. Den eller de som står bakom bondepraktikans tillkomst ville markera dess tillhörighet till senmedeltidens astrometeorologi genom att i bokens begynnelse apostrofera berömda meteorologer: *Albertus Magnus* (ca 1260) som kommenterat *Aristoteles' Meteorologia* och skrivit *De passionibus aeris*; *Alkindus*, en bekant arabisk filosof, härstammande från Basra (ca 873), som har skrivit *De temporum mutationibus*, sive *de imbribus*, numquam antea excursus. Venedig 1507 samt Paris 1540; *Claudius Ptolemaeus* från Alexandria (ca 150 e.Kr.) som har skrivit en grundval för astrologien: *Quadripartitum*, tryckt 1484, samt dessutom *Centiloquium*. Hans kommentator är *Ali ibn Ridum* från Kairo (ca 1000).
- 31 *John Granlund*, *Medeltida Månadsbilder* (Saga och sed 1964).
- 32 Om tamperdagar se Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 7, artikeln Imbredagene; se vidare *John Granlund*, *Veckoräkning och veckoår* (Arv 1955), s. 1 ff.
- 33 *Sigfrid Svensson*, *Bondepraktikan och den folkliga traditionen* (Folk-Liv 1943–44), s. 1 ff.
- 34 *Svante Svärdström*, *Ålderstrappan* (MS-brevet Nr 1 Årg. 5, 1958).
- 35 *Sigfrid Svensson*, *Bondens år*, 1967.
- 36 *Per Brahe*, *Oeconomia ...*, Ed. *John Granlund* och *Gösta Holm* (Nord. Mus. Handlingar 78). Lund 1971, s. 132.
- 37 *Hans Hildebrand Hildebrandsson*, *Samling af bemärkelsedagar, tecken, märken, ordspråk och skrock rörande väderleken* (Antiqvarisk Tidskrift för Sverige utg. af KVHAA genom *H. Hildebrand*, 7, 1884–85). Se ock *Ann-Sofi och Christer Topelius*, *Att spå väder året runt efter gamla märken och tecken*. Linköping 1975.

- 38 *Anna Birgitta Rooth*, Folklig diktning, Form och teknik, 1965, s. 36 ff.
- 39 Almanach, på åhret effter Christi födelse 1665 ... Vthräknat och stält til Linköpingz horizon. Aff Samuele Dalino. Linköping (1664).
- 40 Peder Månssons Skrifter på svenska. Utg. af R. Geete (Svenska fornskriftsällskapets skrifter 43, 1913–15), s. 365 ff.
- 41 *Lucius Junius M. Columella*, Res Rustica. On agriculture and trees. Ed E. S. Forster & E. H. Heffner, I–III, 1955.
- 42 K. G. Ljunggren (se not 25) har påpekat att till grund för dessa meteorologiska inslag i almanackorna har lagts den 19-åriga mån-cykeln och dess 19 år gamla observationer från en annan horisont än Sverige.
- 43 *Hans Hildebrand Hildebrandsson* (såsom not 37) s. 9.
- 44 *Nils Lithberg*, Almanackan. Från astrologisk rådgivare till svensk kalender (Svenska Humanistiska förbundet 40, 1933). *Sigfrid Svensson*, Almanackan (Hilding Pleijel, Bror Olsson, Sigfrid Svensson: Våra äldsta folkböcker, 1967), s. 175 ff. Se ock *Sam Owen Jansson*, Almanackan och Bondepraktikan (Det tryckta ordet 500 år, 1941).
- 45 *Åke Davidsson*, Almanacka och Praktika för året 1585 av Petrus Olai Vadstenensis (Michaelisgilletts tillfälliga publikationer XII, 1971). Se vidare *G. E. Klemming & G. Eneström*, Svenska Almanackor, Kalenderar ... intill 1749. Sveriges kalendariska litteratur, 1878. *Greta Philip*, "Prognostica" i Kungl. Vetenskapsakademiens små almanackor för åren 1749–1954 (Kungl. svenska Vetenskapsakademiens Årsbok 1954), s. 343 ff.
- 46 Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. Peder Låles ordspråk och en motsvarande svensk samling utg. af Axel Kock och Carl af Petersens. 1–2, Khn 1889–94.
- 47 *Peder Månsson*, Bondakonst (Svenska fornskriftsällskapets skrifter nr 43).
- 48 *Olaus Magnus*, Historia om de nordiska folken, Del V, 1951.
- 49 *John Granlund*, Syn och sanning hos Olaus Magnus (Fataburen 1946).
- 50 Hans Hildebrand Hildebrandsson (såsom not 37).
- 51 Östnordiska och latinska medeltidsordspråk (såsom not 46).
- 52 *C. Plinius Secundus*, Naturalis Historia. Rec D. Detlefsen, Berlin 1866 ff.
- 53 Om olika typer av orakel se *Åke Campbell*, Om tydor, varsel och spådom (Folkminnen och folktankar, 5, 1918), s. 16 ff.; Densamme: Omen och tabu (Etnologiska studier, tillägnade N. E. Hammarstedt 3/3 1921) s. 88 ff.; *Carl-Herman Tillhagen*, Volkstümliche Wahrsagekunst in Schweden während des vorigen Jahrhunderts (Acta Ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae, 19, 1970); Densamme: Folklig spådomskonst (Folkdikt och folktro. Lund 1971, s. 249 ff.); *Carl-Martin Edsman*, artikeln Varsel (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 19, 1976).

Summary

Learned and popular traits in Swedish weather lore

Since the early Middle Ages, there has existed a type of long-term forecasts which predict the weather for the whole year on the basis of what the weather is like during a certain number of days at the turn of the year. These weather forecasts may be divided into the following types:

- A1 The seven days of the New Year week, January 1–7
- A2 A transition form in the language: eighth day Christmas = New Year's day

- A3 Christmas "skrå": seven days counting from Christmas day
- B1 "Jultolften" (approx. The Christmas dozen), December 25–January 8: sunny days with annual forecasts without specifying the months
- B2 "Jultolften": stormy nights with annual forecast without specifying the months
- B3 The weather of the "jultolft" day by day and forecast for the respective months of the following year

Type A1 is first known in a Latin version, attributed to Beda Venerabilis, and one Greek, attributed to the Prophet Ezra, both of which recur in a number of medieval manuscripts and which probably received their shape during the Carolingian Renaissance.

From the Swedish middle ages, A1-A3 are preserved in several versions. Four of these are connected with the oldest tradition, Cal. Januariæ, and a fifth contains the same tradition, although moved to Christmas day. Group B1, the Christmas dozen, is characterised by Christmas day having become New Year's day and the twelve days between Christmas and twelfth night having become a holy period. The date of this transition may in Sweden only be read in preserved medieval letters; in an Anglo-Saxon manuscript the Christmas dozen is shown already in 1120. In other European literature the Christmas dozen appears mainly as from the 15th century. The oldest Swedish instance of B2 is probably the passage included in "Prophetia Sibyllæ" of 1626. In the "Bondepunktika" (approx. "The Farmer's Almanac") from the 17th century there are forecasts on what "sun during the Christmas dozen" will mean, as well as "rough weather" during the same period. These two texts are different from the texts in the Swedish medical books and herbals and from Prophetia Sibyllæ. The author cites several indications that the medieval texts of the Christmas dozen forecasts have arisen later than the forecasts based on the New Year day of the Julian calendar.

Type B3 has primarily become known through the Farmer's Almanac. It is documented in popular tradition in the 19th century in southern Sweden and in Denmark. The Farmer's Almanac, first issued in Sweden in 1662, has Catholic reminiscences, such as the so-called "tamper" days (from quattuor tempo-

rum) which locally have become associated with the time reckoning in weeks.

Beyond the forecasts associated with Christmas and New Year, the Farmer's Almanac contains relatively few weather forecasts in association with special days. Per Brahe's "Oeconomia" also contains few calendar weather marks. Not until the concentrated gathering of later ages has it been possible to document the weather marks in all their variety.

In older farming literature, such as Peder Månsson's weather calendar, there is the information that certain calendar days shall year after year have the same weather. This idea was also expressed in the almanacs of the 17th century, and it has survived down to recent popular traditions in connection with certain times of the year, such as the cold on the days surrounding May 1 and the rain during the "women's week" in July.

Beside calendar weather marks there are many marks based on observation of nature. Peder Månsson's "Bondakonst" (approx. "Farmer's Art") gives comprehensive particulars, and still more are found with Olaus Magnus, who diligently recorded popular weather marks. Thus he cites a large number of examples of the behaviour of animals and plants in connection with changes in the weather, and notes literary parallels of observations in his own country. To summarise it may be established, 1) that the difference between popular and learned tradition is mostly that the latter has concentrated on long-term forecasts, 2) that popular weather marks and methods of prediction have wide distribution and great age, and 3) that the tradition has been renewed in later periods, the spread mostly being achieved orally.

*John Granlund, Ph. D.
Em. Professor of Folk-life Research,
University of Stockholm, Sweden*